

УДК 343.13

Ю. В. Циганюк

КЛАСИФІКАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК МЕТОД УПОРЯДКУВАННЯ ЙОГО СИСТЕМИ

Розвиток кримінального процесу в Україні відбувається шляхом нарощування законодавчої, практичної, а також наукової та педагогічної баз. Такі процеси нерідко супроводжуються проблемами нормотворчості та практики, а розроблення шляхів їх усунення покладено на доктрину кримінального процесуального права. Причин для таких проблем багато. Ними можуть бути прояв особливостей нормотворчості різних суб'єктів, неоднакове застосування судом однієї і тієї самої норми права, різне тлумачення суб'єктами права процесуальних норм тощо. Це все створює як проблеми використання практичними працівниками норм права, так і проблеми розвитку достатнього рівня правової свідомості громадян тощо.

У результаті цього виникає дисонанс, який поступово (залежно від рівня суб'єктів реалізації кримінальних процесуальних норм, або від змісту кримінальних процесуальних правовідносин, або від глибини розбіжностей доктринального тлумачення правових норм, або від формальних неузгодженостей правових норм внаслідок помилок суб'єктів правотворчості (як інтелектуальних, так і помилок юридичної техніки) тощо) може перетворитися на хаос у кримінальній процесуальній системі. Одним зі шляхів усунення цього є застосування класифікації у правотворчості, педагогіці, науці та практиці.

Класифікація, згідно із словником В.І. Даля, – це розподіл, поділ на види [1, с. 114]. На думку Ю.О. Вороніна, класифікація – це логічна операція і (або) результат розподілу предметів за класами, що зв'язані у систему та відрізняються між собою за певними ознаками [2, с. 16]. Класифікувати – (укладати за певним порядком) упорядковувати, систематизувати [3].

Відповідно у кримінальному процесі класифікацію необхідно розглядати і як результат, і як процес. А також однозначно як невід'ємний спосіб усунення можливих проблем системи кримінального процесу. При цьому семантично спосіб – це певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [4, с. 1375]. У контексті обраної для дослідження теми метою класифікації є досягнення завдань кримінального провадження, що визначені ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

На найвищому рівні теоретичного узагальнення класифікувати, тобто упорядковувати, поділяти кримінальний процес можна як особливий вид державної діяльності (практики), як галузь права (сукупність кримінальних процесуальних норм, що є змістом кримінального процесуального законодавства), як одну з галузей юридичної науки – науку кримінального процесу, як педагогічно адаптовану систему інформації, знань, навичок і вмінь про кримінальну процесуальну діяльність (навчальну дисципліну). Розглянемо роль класифікації у різних значеннях кримінального процесу детальніше.

Будь-які труднощі теорії кримінального процесу виникають під час її реалізації на практиці. Ідеальна теорія за рахунок суб'єктивних факторів реалізації (а деколи – й об'єктивних), може бути знівельована «до нуля». Теорія кримінального процесу – не виняток із цього правила. Кримінальний процес як особливий вид державної діяльності широко використовує класифікацію як спосіб упорядкування з метою унеможливлення виникнення проблем практичної діяльності.

Так, на практиці класифікацію застосовують двома шляхами, такими як класифікація особистої процесуальної діяльності (зокрема, це може бути класифікація адвокатських досьє або класифікація методики розслідування окремих видів злочинів) та класифікація діяльності відповідно до закону (наприклад, розподіл справ за підслідністю, визначення підсудності). У контексті практичної діяльності щодо класифікації доречно використовувати термін «упорядкування діяльності». Щодо застосування класифікації в особистій процесуальній діяльності можна стверджувати, що вона фактично є змістовним аналогом теоретичного юридичного поняття – «процесу інкорпорації».

Така класифікація здійснюється свідомо. Однак під час здійснення особистої процесуальної діяльності можливе її здійснення автоматично суб'єктом, який має значний досвід процесуальної діяльності у сфері кримінального права та процесу. Однак ніяким чином така діяльність не може бути неусвідомленою цим суб'єктом.

Мета класифікації у кримінальній процесуальній діяльності полягає у тому, що вона регулює правову поведінку учасників кримінального провадження та суду з тим, щоб досягнути завдань кримінального провадження. При цьому застосування класифікації у практичній кримінальній процесуальній діяльності є шляхом систематизації нагромадженого матеріалу, роботи з ним із метою не лише упорядкувати обсяг матеріалу чи роду роботи, але і спростити саму процесуальну діяльність натеper або у подальшому.

Ефектом від класифікації у кримінальній процесуальній діяльності є вироблення власних прийомів юридичної (кримінальної процесуальної) техніки, додержання розумних строків кримінального провадження, економія власного часу та інших ресурсів, а також створення підґрунтя для кримінального процесу як науки, яка набагато ширше використовує класифікацію.

Класифікація у кримінальній процесуальній науці може бути здійснена також лише свідомо. Вона спрямована на удосконалення (в тому числі спрощення) практики, а також на досягнення ідеалу правової держави в Україні. Адже без упровадження результатів класифікації у кримінальному процесі з науки у практику відповідає необхідність проведення значної кількості наукових досліджень. При цьому мета наукової класифікації не завжди знаходить своє пряме відображення у практичній діяльності.

Наукові погляди та концепції, які розподіляються, упорядковуються та систематизуються у доктрині кримінального процесу, можуть не мати практичного значення у кримінальній процесуальній діяльності, але мати установчий вплив на кримінальне процесуальне законодавство.

Так, вчення про історичні типи кримінального процесу, які відповідно класифіковані залежно від сукупності ознак, фактично є основою для побудови концепцій

розвитку процесуального законодавства. Зокрема у Ю.М. Грошевого знаходимо, що такими ознаками для встановлення історичного типу кримінального процесу є завдання, які стоять перед кримінальним процесом, визначені повноваження та функції відповідних державних органів, те, наскільки у процесі представлені та захищені права людини, яка система доказів, на кого покладено обов'язок забезпечення доведеності вини особи тощо [5, с. 11]. Також, за словами автора, у ХХІ ст. намітилася тенденція запровадження відновлювального правосуддя, завдання якого вбачають не в тому, щоб домогтися встановлення істини будь-якою ціною та засудити особу, а в забезпеченні права особи та ресоціалізації винного, досягненні компромісу між обвинуваченим та потерпілим (наприклад, шляхом укладання угоди про примирення) [5, с. 14], що однозначно вказує на перспективне використання досягнень науки у кримінальному процесуальному законодавстві, а відповідно – і у кримінальній процесуальній діяльності.

У 1985 р. роль класифікації у науці висвітлено у праці Ю.О. Вороніна, у якій автор зазначає, що якість наукових досліджень значною мірою визначається особливостями використаних класифікацій [2, с. 9]. Підтвердженням цього є постійне створення нових класифікацій науковцями кримінального процесу на рівні дисертаційних досліджень [6, с. 9–11; 7, с. 4, 8; 8, с. 8, 10, 13; 9, с. 132, 243; 10, с. 65, 160; 11, с. 65, 151, 211–212]. Кожен із авторефератів дисертаційних досліджень містить класифікацію елементів предмета дослідження. Без проведення класифікації у науковому дослідженні неможливо встановити завершеність такого дослідження.

Класифікація у кримінальній процесуальній науці є окремим елементом знання кримінального процесу. Її роль зумовлена метою кримінальної процесуальної науки як окремої сфери суспільних наук. А відповідно, для класифікації у кримінальній процесуальній науці обов'язковим є визначення критерію класифікації, який передбачає констатацію однієї або декількох схожих ознак подільного предмета наукового дослідження з метою його упорядкування та комплексного вивчення.

При цьому, з огляду на діалектичний матеріалізм, самі класифікації можна поділити на реальні, прогностичні та змішані (реальні з використанням прогностичного компонента).

Продовжуючи, проаналізуємо класифікацію у кримінальному процесі як галузі права. Тут необхідно засновуватися на тому, що галузь кримінального процесуального права є упорядкованою сукупністю кримінальних процесуальних норм, які є змістом кримінального процесуального законодавства. Тому окремо необхідно проводити класифікацію норм кримінального процесуального права та їх форми – нормативно-правових актів (кримінального процесуального законодавства).

О.В. Капліна зазначила, що норми права кримінально-процесуального, як і будь-які норми права, розраховані не на яку-небудь конкретну ситуацію чи обставину, а на той або інший вид ситуацій, обставин і тим самим – на певну категорію суспільних відносин. У нормі права даються загальні, типові варіанти поведінки осіб, що залучаються до орбіти кримінального судочинства. Загальний характер правової норми означає, що вона розрахована на здійснення щоразу, коли наявна та обставина, яка передбачена цією нормою, але після одноразового застосування норма не втрачає своєї сили і продовжує діяти на невизначене коло подібних обста-

вин. Крім того, як уже було вказано, загальний характер норми права означає також персональну неконкретність її адресатів, оскільки вона поширює свою дію на будь-яких осіб, що визначаються загальними ознаками, які вступають на її основі у кримінально-процесуальні правовідносини [12, с. 23].

Такі особливості системи кримінально-процесуальних норм зумовили їх класифікацію на охоронні та регулятивні, а регулятивні поділяються на зобов'язуючі, уповноважуючі, забороняючі. Ю.М. Грошевий пише про існування спеціалізованих кримінальних процесуальних норм (дефінітивні, деклараційні, колізійні), при цьому критерієм їх виділення в окрему групу класифікації є їх додатковий характер до норм регулятивних та охоронних [5, с. 50]. Перехідні положення КПК України є оперативними нормами.

Вважаємо, що поділ кримінально-процесуальних норм на регулятивні та охоронні здійснений залежно від виконуваної функції права (від функцій у процесі впливу їх на суспільство). А поділ на зобов'язуючі, уповноважуючі, забороняючі засновується на додатковому критерії обраному способі правового регулювання.

Окрім того, класифікація кримінальних процесуальних норм можлива також на основі критерію виконання ними окремих функцій у механізмі правового регулювання: а) вихідні (установчі) – норми кримінального процесуального права, які регулюють завдання кримінального провадження, кримінальне процесуальне законодавство та його сферу дії, засади кримінального провадження; б) загальні – ті кримінально-процесуальні норми, в яких встановленні кримінально-процесуальні поняття, визначені суд, сторони та інші учасники кримінального провадження, регулюються докази та встановлюються загальні положення доказування у кримінальному провадженні тощо; в) спеціальні кримінально-процесуальні норми – ті, що встановлюють особливості реалізації загальних кримінально-процесуальних норм (наприклад, пред'явлення речей для впізнання як елемент процесу доказування), а також визначають окремі ситуації у кримінальному провадженні (наприклад, норми, що регулюють особливі порядки кримінального провадження або особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану чи у районі проведення антитерористичної операції).

Також кримінально-процесуальні норми залежно від кола осіб, на яких поширюється сфера їхньої дії, можна поділити на норми загальної дії (наприклад, презумпція невинуватості) та норми обмеженого кола дії (наприклад, підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій). Також існують постійні правові норми (практично всі кримінально-процесуальні норми є відносно постійними) та тимчасові (на період умов воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції). Критерієм для проведення класифікації обрано час дії та територію.

Сукупність норм права утворює інститут кримінального процесуального права, який об'єднує правове регулювання однорідних кримінальних процесуальних відносин, тобто має видову однорідність у межах загальної сукупності кримінальних процесуальних норм. А сукупність інститутів утворює галузь кримінального процесуального права.

За структурою та місцем у системі права інститути кримінального процесуального права необхідно класифікувати на прості (досудове розслідування криміналь-

них проступків) та складні (цивільний позов у кримінальному провадженні). При цьому складним є той інститут, норми права якого містять бланкетний характер. Зокрема, у ч. 5 ст. 128 КПК України зазначено, що цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, КПК України не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства [13].

За функціональною роллю інститути можна класифікувати на регулятивні (інститут слідчого судді) та охоронні (інститут заходів забезпечення кримінального провадження).

Як зазначалося вище, норми кримінального процесуального права зовнішньо оформлені у кримінальному процесуальному законодавстві. Класифікація кримінального процесуального законодавства здійснена законодавцем, який у ст. 1 КПК України класифікував його залежно від юридичної сили нормативно-правового акта (Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інші закони України).

Водночас вищезазначене кримінальне процесуальне законодавство можна класифікувати за критерієм відносин, які ним урегульовані (наприклад, законодавство, що регулює правовий статус захисника, законодавство, що регулює тримання під вартою, тощо); за терміном дії (постійне та тимчасове); за структурою (прості – Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та кодифіковані – Кримінальний процесуальний кодекс України).

Вищезазначене стосується самого законодавства (предметом класифікації є нормативно-правові акти). Однак виклад норм права у статтях, частинах статей, пунктах нормативно-правового акта також застосовує класифікацію. Зокрема, у ст. 31 КПК України проведено класифікацію складу суду. При цьому критеріями класифікації обрано види підсудності, а також кваліфікацію кримінального провадження, а у ч. 1 ст. 95 КПК України класифіковано на види показання залежно від джерела їх походження тощо. Науковці неодноразово звертали увагу на здійснення упорядкування запобіжних заходів у ч. 1 ст. 176 КПК України за мірою зростання суворості [14, с. 167; 5, с. 298]. При цьому автори наголошують, що закріплення зростання суворості має важливе значення під час обрання конкретного запобіжного заходу чи його заміни на менш суворий і навпаки [14, с. 167]. Це ще раз підтверджує, що класифікація як метод упорядкування кримінального процесу є дієвим механізмом правильної реалізації кримінальних процесуальних норм у кримінальній процесуальній діяльності уповноважених суб'єктів.

Звичайно, класифікація кримінальних процесуальних норм та кримінального процесуального законодавства відбувається лише свідомо та лише уповноваженими суб'єктами (суб'єктами нормотворчості).

Використання класифікації під час реалізації педагогічно адаптованої системи інформації, знань, навичок і вмінь про кримінальну процесуальну діяльність широко розповсюджене у змісті програм навчальних дисциплін [15–18]. За допомогою класифікації інформації (яка передається лекторами та поглиблюється викладача-

ми практичних, семінарських та лабораторних занять для студентів та слухачів) утворюється система знань, навичок та вмінь майбутніх правників.

У цьому разі чітко виокремлюється розуміння класифікації кримінального процесу і як процесу, і як результату. При цьому класифікація як процес є упорядкованою, систематизованою інформацією, а систематизовані знання, вміння та навички студента та слухача – результат класифікації у кримінальному процесі.

Звичайно, проведення класифікації у кримінальному процесі як навчальній дисципліні можливе лише свідомо, а здійснена вона може бути лише уповноваженими (відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту» та нормативних актів Міністерства освіти і науки України) особами (викладачами вищого навчального закладу). При цьому необхідно врахувати, що класифікацію можуть здійснювати також і студенти як учасники навчального процесу, виконуючи навчальний план із підготовки фахівця 081 «Право».

Висновки. Таким чином, класифікація як процес і як правило стосується кримінальної процесуальної діяльності, як результат – науки кримінального процесу, кримінального процесу як навчальної дисципліни, як гармонійне поєднання – кримінального процесуального законодавства. У будь-якому разі вона може здійснюватися лише свідомо та лише у системі правових понять і явищ кримінального процесу.

Література

1. Толковый Словарь Живаго Великорускаго Языка Владимира Даля. – 2-е, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. – «Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа», Спб. – М., 1881. – Т. 2. – 807 с.
2. Воронин Ю.А. Теория классифицирования и ее приложения. Под ред. М.М. Лаврентьева. – «Наука», Сибирское отделение, 1985. – 231 с.
3. Фразеологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ycilka.net/synonim.php?id=13>
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Кримінальний процес: підручник / Грошевий Ю.М., Тацій В.Я., Туманянц А.Р., та ін. За редакцією Тація В.Я., Грошевого Ю.М., Капліної О.В., Шило О.Г. – Харків: Право, 2013. – 824 с.
6. Безруков Д.В. Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам проти власності підрозділами карного розшуку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д.В. Безруков; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Кривий Ріг, 2015. – 20 с.
7. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д.В. Давидова; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Кривий Ріг, 2015. – 19 с.
8. Мазурков Д.Д. Розслідування незаконних придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д.Д. Мазурков; Акад. адвокатури України. – Київ, 2015. – 20 с.
9. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія / Т.О. Лоскутов; наук. конс. Л.М. Лобойко; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Київ: Юрид. світ, 2016. – 416 с.
10. Кучинська О.П., Толокольніков С.В. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія / О.П. Кучинська, С.В. Толокольніков. – К.: Алерта, 2017. – 168 с.
11. Черноусько М.В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія та практика: монографія / М.В. Черноусько; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.П. Кучинської. – К.: Алерта, 2017. – 294 с.
12. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. – Х.: Право, 2008. – 296 с.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran1363#n1363>

14. Кримінальний процес: підручник. / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.

15. Програма навчальної дисципліни «Кримінальний процес» (галузь знань 0304 «Право», освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр», напрям підготовки 6.030401 «Правознавство») для студентів IV курсу / уклад.: О.Г. Шило, О.В. Капліна. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 32 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/PROGRAMS_2013/Pr_0018.pdf

16. Наукова та науково-методична робота кафедри кримінального процесу Національного Університету «Одеська юридична академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2221&Itemid=954&lang=uk

17. Нор В.Т., Маланюк А.Г, Павлишин А.А. Кримінальне процесуальне право України. Програма курсу для студентів юридичного факультету – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.lnu.edu.ua/course/kryminalno-protseualne-pravo-ukrajiny>

18. Робоча навчальна програма з дисципліни «Кримінальний процес України» Укладач: проф. Шибіко В.П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://law.univ.kiev.ua/ua/library/28-literatura-kafedry-pravosuddia/navchalno-metodychna-literatura/5789-kafedra-pravosuddja-2012-kryminalnyj-proces-ukrajiny>

Анотація

Циганюк Ю. В. Класифікація у кримінальному процесі як метод упорядкування його системи. – Стаття.

Стаття присвячена використанню класифікації у кримінальному процесі як методу упорядкування його системи. Визначено особливості використання класифікації у кримінальній процесуальній діяльності, проаналізовано класифікації у кримінальній процесуальній науці, звернено увагу на класифікації кримінальних процесуальних норм та кримінального процесуального законодавства, а також охарактеризовано використання класифікації у кримінальному процесі як навчальної дисципліни.

Ключові слова: класифікація, кримінально-процесуальна діяльність, галузь кримінального процесуального права, кримінально-процесуальна наука, навчальна дисципліна.

Аннотация

Циганюк Ю. В. Классификация в уголовном процессе как метод упорядочения его системы. – Статья.

Статья посвящена использованию классификации в уголовном процессе как метода упорядочения его системы. Определены особенности использования классификации в уголовной процессуальной деятельности, проанализированы классификации в уголовной процессуальной науке, обращено внимание на классификации уголовных процессуальных норм и уголовного процессуального законодательства, а также охарактеризовано использование классификации в уголовном процессе как учебной дисциплины.

Ключевые слова: классификация, уголовно-процесуальная деятельность, отрасль уголовного процессуального права, уголовно-процесуальная наука, учебная дисциплина.

Summary

Tsyhaniuk Yu. V. Classification in the criminal process as a method of its system arrangement. – Article.

The article is devoted to the use of classification in the criminal process as a method of its system arrangement. The features of the classification use in the criminal procedural activity are defined, the classifications in the criminal procedural science are analyzed, the classifications of the criminal procedural rules and criminal procedural legislation are focused on, as well as the use of the classification in the criminal process as an academic discipline.

Key words: classification, criminal procedural activity, branch of the criminal procedural law, criminal procedural science, academic discipline.